

Мирошнеченко А. В. Основні інститути гендерної соціалізації підлітків / А. В. Мирошнеченко // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Том 11. – Психологія особистості. психологічна допомога особистості. – Вип. 10. – К.: Фенікс, 2014. – С. 15 – 26.

УДК 316.346.2 – 053.6

А.В. Мирошнеченко

ОСНОВНІ ІНСТИТУТИ ГЕНДЕРНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ПІДЛІТКІВ

В статті представлені основні підходи до визначення поняття гендерної соціалізації. Проаналізовано зміст, чинники та онтогенетичні аспекти цього процесу. Розкривається роль основних інститутів гендерної соціалізації, таких як сім'я, освітні заклади, однолітки, ЗМІ у формуванні гендерно-рольової поведінки підлітків. Розглянуто основні підходи щодо пояснення психологічних механізмів соціалізації. Охарактеризовано специфіку підліткового етапу гендерної соціалізації як процесу формування зрілої гендерної ідентичності. Показано відмінності протікання гендерної соціалізації у підлітків різної статі. Розкрита роль засвоєних гендерних стереотипів молоді для їх майбутньої самореалізації.

Ключові слова: *соціалізація, гендерна соціалізація, диференціальна соціалізація, гендерна ідентичність, гендерна роль, гендерний стереотип, гендерна сегрегація, інститути соціалізації.*

Постановка проблеми. Набути власної неповторності та ввійти у суспільство індивід може лише за умови прийняття статевої належності, відносячи себе до чоловічої або жіночої статі. Біологічна і соціально-психологічна диференціація статі визначає гендерні ролі чоловіків та жінок, які оформлюються в процесі гендерної соціалізації. Дослідження гендерної соціалізації є одним з найбільш актуальних напрямів в психології підліткового віку, оскільки особистісні зміни, що відбуваються в період пубертату з'являються саме в процесі соціалізації під впливом багатьох

соціальних і культурних факторів. Дослідження специфіки та ролі інститутів гендерної соціалізації у формуванні особистості підлітка є досить актуальним та важливим питанням в контексті вивчення проблем особистісного та професійного самовизначення молоді, її самореалізації у побудові міжстатевих стосунків, у виборі власної лінії поведінки в майбутньому подружньому житті та сім'ї.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для психолого-педагогічних досліджень особливого значення набувають роботи, присвячені різним аспектам гендерної соціалізації. Вітчизняні та зарубіжні вчені в рамках соціально-психологічного напрямку досліджують соціокультурний аспект процесу гендерної соціалізації (Ш.Берн, С.Бовуар, С.Бем, Н.Дж. Смелзер, Д.М. Ісаєв, В.Ю. Каган, Я.Л. Коломинський, І.С. Кон, М.Х. Мелтсас, Т.Бендас, О.Воронина, І.Грабська, О.Здравомислова, М.Кімел, І.Кльоцина, Т.А. Репіна та ін.). Окрім наукових праць, які всебічно розкривають проблеми гендерної соціалізації, існують дослідження, присвячені більш конкретним аспектам даної проблеми. Так, вченими вивчалася проблема засвоєння і відтворення гендерних ролей в ході соціалізації (В.В. Абраменкова, Ю. Є. Альошина, А.С. Волович, Ю.Є. Гусева), проблема гендерної соціалізації в системі освіти (Ю.Є. Гусева, А.В. Смирнова, Л.Г. Шалаєва, О.Р. Ярская-Смирнова). Часто автори звертаються до вивчення питання ЗМІ як інституту гендерної соціалізації (Н.І. Ажгіхіна, А. Альчук, Ю.Е. Гусева, Є. Здравомислова, Є. Герасимова, Г. Ротаєнко).

Мета статті: на основі теоретичного аналізу розкрити специфіку та роль основних інститутів гендерної соціалізації у формуванні особистості підлітка та його гендерно-рольової поведінки.

Основний матеріал теоретичного аналізу дослідження. В психологічній літературі гендерна соціалізація, як вид соціалізації, визначається дослідниками по-різному: як процес засвоєння норм, правил поведінки, установок, що відповідають культурним уявленням про ролі, положення і покликання чоловіка і жінки в суспільстві [4; 7]; як формування

гендерної ідентичності і засвоєння гендерних ролей [1]; як засвоєння людиною гендерних ролей, суспільних очікувань до цих ролей, а також гендерний розвиток особистості, тобто формування психологічних характеристик, що відповідають гендерним ролям [3].

В.В. Козлов і Н.О. Шухова відзначають, що основою гендерної соціалізації є гендерні стереотипи, які допомагають підтримувати існування гендерних ролей, норм, моделей поведінки і мислення, прийнятих в культурі [7].

Соціальні психологи також використовують термін «диференційована соціалізація», підкреслюючи цим, що в процесі соціалізації чоловіки і жінки формуються в різних соціально-психологічних умовах. Зміст гендерної соціалізації розкривається через дві взаємопов'язані сторони: а) засвоєння прийнятих моделей поведінки чоловіків і жінок, відносин, норм, цінностей і гендерних стереотипів; б) вплив суспільства, соціального середовища на індивіда з метою засвоєння ним певних стандартів поведінки, що є соціально прийнятними для людей тієї ж статі. Засвоюються, перш за все, колективні норми, які стають частиною особистості і визначають її поведінку [7; 11].

Процес гендерної соціалізації обумовлюється і спрямовується різними соціальними і культурними чинниками. Первинна соціалізація пов'язана з несвідомими та пасивними механізмами засвоєння культури. Групи та окремі особистості, які найбільше впливають на формування норм і цінностей молоді, називаються інститутами соціалізації. До них належать сім'я, школа, позашкільні громадські та релігійні організації, однолітки, засоби масової інформації. Процес гендерної соціалізації особистості триває до тих пір, доки продовжується її спілкування, соціальне пізнання, соціальна активність. Зрозуміло, що в молоді роки цей процес значно інтенсивніший, ніж у старшому віці.

Традиційно сім'я вважається основним і найважливішим агентом гендерної соціалізації, оскільки світосприймання маленької дитини формується спочатку переважно в її межах. Саме в сім'ї формуються перші уявлення про місце і роль чоловіка і жінки в сучасному світі,

трансформується субкультурна диференціація статей і статеворольових ідентичностей.

Спостереження авторів [5] свідчать, що вже на першому році життя дитини її взаємодія з батьками диференційована за статтю. Батьки хлопчиків і батьки дівчаток відрізняються один від одного за таким характерним показником, як частота умовних реакцій на поведінкові сигнали дитини. За даними спостережень, при годуванні немовляти матері більш чутливо реагують на сигнали хлопчиків, ніж на сигнали дівчаток. Як матері, так і батьки у відповідь на голосові сигнали хлопчиків з більшою ймовірністю вступають з дитиною в контакт, ніж у відповідь на голосові сигнали дівчаток. Ці явні відмінності в умовному реагуванні, відмічені в дитячому віці, продовжують існувати і в дитинстві. Численні дослідження, проведені на різних вікових рівнях, показують, що хлопчики отримують від батьків не лише більше негативних реакцій у відповідь, в тому числі й тілесних покарань, але також більше позитивних реакцій у відповідь.

Крім того, що батьки з більшою готовністю реагують на дії хлопчиків, ніж дівчаток, вони також фізично стимулюють хлопчиків більше, ніж дівчаток. Немовлят хлопчиків довше тримають на руках, а також більше стимулюють у них моторну активність [5].

Дослідження поведінки батьків у процесі соціалізації дітей зазвичай показують, що вона диференційована за статтю: хлопчикам надають більше свободи для дослідження оточуючого світу, ніж дівчаткам. За результатами спостережень дівчатка під час ігор знаходяться ближче до своїх матерів; їм рідше дозволяють самостійні поїздки і прогулянки поза домом; заохочується, якщо вдома дівчинка усюди слідує за матір'ю; і активність дівчаток більше контролюється. Диференційований розподіл домашніх обов'язків між хлопчиками і дівчатками також відображає відмінності у свободі пересування: на хлопчиків частіше, ніж на дівчаток, покладають обов'язки, що вимагають виходу за межі дому, в той час як на дівчаток покладається робота в будинку, така як прибирання, допомога по господарству, догляд за

маленькими дітьми, робота, що підкреслює значення домашнього середовища. Чодороу (Chodorow, 1974) стверджує, що відмінності між соціальними контекстами, в яких проходить дитинство хлопчиків і дівчаток, є причиною багатьох психологічних статевих відмінностей, особливо відмінностей, що відображають велику включеність жінок в соціальні відносини на відміну від більш індивідуалістичної, що підкреслює їх перевагу активності чоловіків [за 5].

Автори теорії соціального научіння А. Бандура і К. Бассі вважають, що статево-рольова поведінка людини формується за допомогою позитивних і негативних підкріплень з боку зовнішнього середовища. В розвитку статево-рольової поведінки велику роль відіграють батьки, яких дитина намагається наслідувати, а також підкріплення, які вони дають дитині. Батьки і оточуючі люди заохочують (позитивно підкріплюють) хлопчиків і дівчаток, коли вони поводять себе відповідно зразкам традиційної гендерної поведінки, і засуджують (негативно підкріплюють), коли вони використовують моделі поведінки, властиві протилежній статі [за 6].

На думку Є.П. Ільїна, дорослі не стільки заохочують «чоловічу» поведінку, скільки засуджують «нечоловіче» [6]. Тому зрозумілим є те, чому гендерна соціалізація дівчат є менш конфліктним процесом, ніж у хлопчиків.

В теорії когнітивного розвитку головним у формуванні гендерної ідентичності дитини вважається отримана від дорослих інформація про статево-рольову поведінку і розуміння дитиною своєї статевої належності та її незмінності. Ця теорія підкреслює пізнавальну сторону процесу гендерної соціалізації.

Підліткова стадія гендерної соціалізації виявляється вирішальною у формуванні гендерного типу особистості. Це обумовлюється тим, що у підлітковий період формується зріла гендерна ідентичність як усвідомлення індивідом своєї статевої належності, як суб'єктивне осмислення, переживання статевої ролі, яке виявляється у єдності статевого усвідомлення та поведінки. Особливістю підліткового періоду є те, що до сім'ї

приєднується такий інститут гендерної соціалізації, як школа, а провідною діяльністю стає спілкування з однолітками. В період статевого дозрівання посилюється гендерна сегрегація, яка загострює почуття належності до групи однолітків певної статі. В процесі спілкування в таких групах відбувається самоствердження підлітків та формування їх статевого Я.

Середовищу однолітків як фактору гендерної соціалізації приділяється дещо менше уваги, ніж впливу сім'ї та школи. Разом з тим очевидно, що підлітки намагаються бути прийнятими не лише батьками, але і однолітками, а це в свою чергу безпосередньо пов'язане із засвоєнням поширених в тій чи іншій групі гендерних стереотипів і норм. В підлітковому віці, коли авторитет батьків знижується, однолітки стають найбільш важливими об'єктами для наслідування. Підлітки шукають соціальних контактів, щоб отримати більше інформації про поведінку, що відповідає їх статі. В процесі спілкування з однолітками розвиваються і закріплюються вимоги, очікування та нормативи поведінки, необхідні чоловікам і жінкам у дорослому світі.

Є.П. Ільїн зазначає, що найбільший вплив однолітків спостерігається у віці 8-12 років, коли починають формуватися компанії хлопчиків [6].

Варто відмітити характерний стиль взаємодії в групах хлопчиків, включаючи прояв агресії та дистанціювання від дорослих, який створюється і підтримується під впливом дорослих. Хлопчики стають тими, хто вони є, не стільки в результаті прямого навчіння з боку дорослих, скільки в результатів взаємодії з однолітками, в рамках одностатевих груп. У хлопчиків такі групи мають чітку і стійку ієрархію, систему лідерства, більш незалежні від дорослих і часто мають антисоціальну спрямованість. Стиль спілкування в них пов'язаний з необхідністю підтримувати прийнятій культурою нормативний канон маскуліності, що орієнтований на підтримання статусу, приховання своїх слабостей, підкреслення досягнень і високих домагань [8].

Група однолітків використовується хлопчиком як засіб підтримки спроб досягти незалежності – порвати з сімейними правилами і досягти свободи;

для дівчинки ж група однолітків, як правило, служить для прояву емоційних міжособистісних відносин.

Почуття належності до своєї статі більш виражене у хлопчиків, ніж у дівчат. Так, на думку Т.В. Бендас, хлопчики більш орієнтовані на своїх однолітків (інших хлопчиків), а дівчатка – на світ дорослих. Поведінка дівчат виправдана намаганням отримати у дорослих захист від грубості та несправедливості з боку хлопчиків [1]. Можливо, орієнтація на світ дорослих – це прояв більш раннього дорослішання дівчат та їх більшої комунікативності у порівнянні з хлопчиками.

Таким чином, в результаті статевої сегрегації формуються різні субкультури підлітків різної статі зі своїми стійкими рисами в поведінці. Це вторинні гендерні відмінності. Іншим наслідком гендерної сегрегації є встановлення особливих гендерних відносин, де стосунки в одностатевому середовищі кращі ніж в різностатевому.

Крім сім'ї та середовища однолітків на особливості гендерної соціалізації дітей впливають інші соціальні інститути, зокрема освітні заклади. Вся система освіти спрямована на формування у дітей певної моделі соціального світу і моделі себе в цьому світі. Освіта – важливий інститут соціалізації взагалі і гендерної соціалізації зокрема. В закладах освіти молодь отримує різноманітні уроки гендерних відносин.

Велике значення для гендерного розвитку підлітків має система громадського виховання, передусім – школа. Разом з іншими агентами соціалізації, школа відтворює традиційну ієрархічну систему гендерних ролей в суспільстві через зміст, організацію, форми виховання і навчання, вибір предметів, статева сегрегацію дівчат і хлопців за певними курсами і предметами, а також через розподіл доручень і міжособистісне спілкування «вчитель-учень».

Гендерна соціалізація в школі – це процес впливу системи освіти на хлопців і дівчат таким чином, щоб вони засвоїли прийняті в даному соціокультурному середовищі гендерні норми і цінності, моделі чоловічої і

жіночої поведінки. Орієнтація на жорстке відтворення традиційних стереотипів означає, що здібності хлопців і дівчат, які їм не відповідають будуть пригнічені і це призведе до збільшення кількості так званих «латентних жертв» соціалізації. Такими жертвами стають люди, які не вписуються в загальноприйняті норми, але яких система освіти все-таки змусила дотримуватися цих норм. Такий тип соціалізації називається гендерно-нечутливим [10].

Залежно від того, які цінності прищеплює школа молодому поколінню, формуються ті чи інші гендерні ролі підлітків, чітко закріплюються моделі їх гендерної поведінки та взаємин із протилежною статтю.

Цей процес має нецілеспрямований характер, проте шкільне навчання дає впливові уроки гендерних відносин за допомогою так званого «прихованого навчального плану», який включає: 1) організацію самої освітньої установи, в тому числі гендерні відносини на роботі, гендерну стратифікацію професії вчителя; 2) зміст предметів; 3) стиль викладання. Ці три виміри прихованого навчального плану не просто відображають гендерні стереотипи в процесі соціалізації, але і підтримують гендерну нерівність, надаючи перевагу чоловічому і домінантному та недооцінюючи жіноче і нетипове [11].

Формально, школа як інститут соціалізації ставить перед підлітками обох статей однакові вимоги до їхніх знань і поведінки. Однак на практиці спостерігаються серйозні відмінності між зразками поведінки для хлопчиків і дівчаток, а також між конкретним ставленням педагогів до підлітків різної статі.

В дослідженні Л. В. Попової показано, що у більшості педагогів є стереотипні установки по відношенню до таких притаманних дівчатам якостей, як «усидчивість», «уважність», «прагнення до зазубрювання матеріалу», і в той же час впевненість в тому, що хлопчикам притаманні такі якості, як «недбалість», «кмітливість», «схильність до побудови логічних зв'язків». Наслідком цього є менша вимогливість до дисципліни хлопчиків в

поєднанні з наданням їм широких можливостей для обдумування відповіді. Від дівчат, як правило, очікують підвищену охайність в письмових роботах, їм надається менше часу на обдумування при відповідях на усні питання [9].

Існують також відмінності щодо пояснення вчителями успіхів учнів різної статі. Невдача дівчат інтерпретується відсутністю здібностей, в той час як погані оцінки хлопців пов'язують з недостатніми зусиллями при вивченні конкретного предмету. Ці відмінності мають суттєве значення, оскільки при відсутності здібностей старанність і додаткові зусилля не можуть вирішити проблему. В результаті, дівчат менше орієнтують на роботу і в прихованій формі заохочують їх прийняти те, що вони мають як належне. Хлопчиків навпаки налаштовують працювати більше заради досягнення успіху [7].

Варто відмітити, що сексизм шкільних підручників і гендерні стереотипи вчителів, які відтворюють патріархальні погляди на призначення чоловіків і жінок в суспільстві можуть бути причиною внутрішніх конфліктів обдарованих підлітків та суттєво впливають на формування їх ціннісних орієнтацій.

Досліджуючи мотивацію обдарованих підлітків-дівчат, Л.В. Попова виявила, що під впливом статево-рольових стереотипів дівчата з вираженою обдарованістю не виділяють в якості власних цінностей активність, впевненість в собі, високий рівень домагань і освіченість. Такі обдаровані дівчата орієнтуються на обслуговування сім'ї, що певною мірою визначає їх занижений соціальний статус та неповну самореалізацію в майбутньому [9].

Отже, школа і пануючі тут гендерні ролі та стереотипи, формують у підлітків цінності, риси особистості та моделі гендерної поведінки, які утворюють сталі компоненти їх гендерної ідентичності.

Серед позасімейних інститутів гендерної соціалізації також виділяють дитячу літературу та засоби масової інформації (ЗМІ). Вже багато десятиліть література виступає незмінним супутником соціалізації підростаючого покоління. Як відомо, в кожному суспільстві одним із значимих аспектів ідеології виступають домінуючі соціальні приписи, адресовані особам

жіночої і чоловічої статі, які прийнято називати гендерними нормами і стандартами. Тому цілком закономірно, що подібна інформація відображається і в дитячій літературі, даючи читачам уроки гендерних відносин, передаючи в «зашифрованому» вигляді поширені в суспільстві гендерні стереотипи, що лежать в основі процесу конструювання відмінностей між статями, і сприяючи їх засвоєнню.

Крім того, якщо взяти до уваги позицію психоаналітиків, згідно з якою улюблені в дитинстві казки визначають подальшу долю людини, логічно буде припустити, що через гендерні образи улюблених літературних персонажів діти приходять до відповідного розуміння самих себе, тобто читання або прослуховування літературних творів впливає на становлення гендерної особистості. Іншими словами через книгу відбувається вrostання дитини в гендерну культуру того суспільства, де вона живе і ровивається.

Багато експериментів показують, що читання книг, в змісті яких простежується гендерна стереотипізація, призводить до збільшення частини статевотипізованої поведінки в дитячих іграх [2]. В дитячій літературі звичайно домінують персонажі чоловічої статі і жінки зображені виключно в ролі піклувальниць домашнього вогнища, тоді як чоловікам надані всі можливості. Такі історії можуть нав'язати дітям, що світ, за виключенням виховання, належить чоловікам, а жінки грають в ньому роль підлеглих.

Дослідження, проведені російськими та зарубіжними вченими, показали, що ЗМІ мають дуже велике значення в гендерній соціалізації молоді. Ш.М.Берн приписує телебаченню унікальну можливість змінювати фундаментальні уявлення про природу соціальної реальності [2]. Інформація, яка надходить до нас через ЗМІ сприяє підтриманню стереотипних образів чоловіків і жінок, де чоловіків часто зображують жорсткими, егоцентричними, спрямованими на агресію та суперництво, тоді як жінок намагаються показати чутливими та добросердечними. Книги, як і ЗМІ, хоча прямо і не впливають на гендерну поведінку дітей, їх репрезентації стають суттєвим фактором у формуванні дитиною власних уявлень про гендер.

Висновки. В результаті взаємодії вказаних вище інститутів гендерної соціалізації до юнацького віку формується індивід, який не просто ідентифікує себе з чоловіком або жінкою, але і впевнений в тому як він повинен поводитися в різних ситуаціях (і як повинні ставитися до нього представники протилежної статі) в якості чоловіка або жінки.

На думку більшості сучасних соціологів, соціалізація людини на цьому не закінчується, вона продовжується з меншою інтенсивністю протягом всього життя. Гендерна соціалізація наповнюється різним змістом в залежності від соціальних і культурних змін, а також від власної активності особистості. В ході набуття життєвого досвіду підлітки та дорослі різної статі можуть значною мірою змінити свої уявлення про гендерні ролі та відповідну їм поведінку.

Література

8. Бендас Т.В. Гендерная психология / Татьяна Владимировна Бендас – СПб.: Питер, 2005. – 431с.
2. Берн Ш. Гендерная психология / Шон Берн. — СПб.: Прайм ЕВРОЗНАК, 2001. — 320 с.
3. Горностай П. П. Гендерна соціалізація та становлення гендерної ідентичності / В. П. Агеєва, В. В. Близнюк, І. О. Головашенко та ін. // Основи теорії гендеру : навч. посіб. – К. : К.І.С., 2004. – С. 132 – 157.
4. Гусева Ю.Е. Гендерная социализация // Практикум по гендерной психологии / Под ред. И.С. Клёциной. – СПб.: Питер, 2003. С.85 – 90.
5. Джин Х. Блок. Влияние дифференцированной социализации на развитие личности мужчин и женщин / Х. Блок Джин // Пайнс Э., Маслач К.. Практикум по социальной психологии. – СПб.: Питер, 2000. – С.168 – 182.
6. Ильин Е.П. Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины / Евгений Павлович Ильин. – СПб.: Питер, 2003. – 544 с.
7. Козлов В.В. Гендерная психология: Учебник для вузов / Владимир Васильевич Козлов, Наталья Александрова Шухова . – Речь. 2010. – 270 с.
8. Кон И.С. Психология половых различий / Игорь Семенович Кон // Психология индивидуальных различий / Тексты под редакцией Ю.Б. Гиппенрейтер, В.Я. Романова. М., 1982. С. 78 – 83.
9. Попова Л.В.

Гендерные аспекты самореализации личности. Учебное пособие к спецсеминару. – М.: Изд-во "Прометей", 1996. – 42 с. 10. Смирнова А. В. Учимся жить в обществе. Гендерный анализ школьных учебников. – М.: Оолита, 2005. – 68 с. 11. Ярская–Смирнова Е. Р. Гендерная социализация в образовании / Е.Р. Ярская-Смирнова // Словарь гендерных терминов / Под ред. А. А. Денисовой. – М.: Информация–XXI век, 2002. С. 47–49.

В статье представлены основные подходы к определению понятия гендерной социализации. Проанализированы содержание, факторы и онтогенетические аспекты этого процесса. Раскрывается роль основных институтов гендерной социализации таких как семья, учебные заведения, сверстники, СМИ в формировании гендерно-ролевого поведения подростков. Рассмотрены основные подходы к объяснению психологических механизмов социализации. Охарактеризована специфика подросткового этапа гендерной социализации как процесса формирования зрелой гендерной идентичности. Показаны различия протекания гендерной социализации у подростков разного пола. Раскрыта роль усвоенных гендерных стереотипов молодежи для их будущей самореализации.

Ключевые слова: социализация, гендерная социализация, дифференциальная социализация, гендерная идентичность, гендерная роль, гендерный стереотип, гендерная сегрегация, институты социализации.

The main approaches to the definition of gender socialization are presented in the article. The content, factors and ontogenetic aspects of this process are analyzed. The role of the main institutions of gender socialization, such as family, educational institutions, peers, the media in the formation of teenager's gender behavior are revealed. The basic approaches to explaining the psychological mechanisms of socialization are considered. The specificity of teenager's stage of gender socialization as a process of forming a mature gender identity are characterized. The differences in a course of the gender socialization among teenagers of different sexes are shown. The role of learned gender stereotypes of youth for their future realization are revealed.

Keywords: *socialization, gender socialization, differential socialization, gender identity, gender role, gender stereotype, gender segregation, institutions of socialization.*